

İLAM Araştırma Dergisi c. III, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1998)

PARA VAKIFLARIYLA İLGİLİ ÖNEMLİ BİR BELGE

Tahsin Özcan*

16. yüzyılın ortalarında Osmanlı ulemâsı arasında para vakıfları üzerinde yoğun bir tartışmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde para vakıflarının hem sayı hem de vakfa konu olan nakit akçenin (nükûd-ı mevkûfenin) miktarı açısından önemli bir artış kaydederek vakıf sistemi içinde oldukça yüksek bir orana¹ ulaşması tartışmanın şiddetini daha da arttırmıştır.

Daha önce de tasavvufa ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ile Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî (ö. 672/1273)'nin görüşlerine karşı menfi tutumu nedeniyle dönemin ulemâsı ile ihtilafa düşen ve Osmanlı tarihinde ilk azledilen şeyhülislâm olarak tarihe geçen Çivizâde şeyh Muhyiddîn Mehmed Efendi (ö. 4 şaban 954/19 Eylül 1547)'nin para vakıflarıyla ilgili tartışmada da taraf olduğu görülmektedir. Çivizâde bu konuda da aykırı görüşü seslendirerek para vakıflarının meşruiyetini tartışma konusu yapmış ve Rumeli kazaskeri olduğu esnada para vakıflarının yasaklanması için gayret göstermiştir. Ancak bu çabası pek etkili olamamış, para vakıfları kısa bir süre yasaklanmışsa da ortaya çıkan tepkiler ve ulemanın para vakıflarının meşruiyeti konusundaki ortak görüş bildirmesi üzerine yasağa son verilmiştir.

Para vakıfları ile ilgili tartışmalar esnasında bir dizi risalenin kaleme alındığı görülmektedir. Konuyla ilgili tesbit edilebilen ilk müstakil çalışma şeyhülislâm İbn Kemâl (ö. 940/1534)'e ait olan *Risale fi cevâz-ı vakfi'd-derâhim ve'd-denânîr*² isimli risaledir. Ortaya çıkacak tartışmanın habercisi mahiyetindeki bu risalede konuyla ilgili Hanefi ulemâsına ait leh vealeyhteki görüşler değerlendirilerek neticede para vakıflarının cevâzına hükmedilmektedir. Bunu takiben, Ebüssuûd Efendi (ö.982/1574)'nin aynı konuda *Risale fi vakfi'l-*

* Dr., TDV İslâm Araştırmaları Merkezi

1 İstanbul'da 953/1546'da yapılan ve surîçini kapsayan vakıf tahririne göre bu tarihte faal olan vakıfların %53,15'i akar, %12,09'u akar ve nakit, %34,76'sı ise sadece nakitten oluşmaktadır. bkz. Ömer Lûtfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953/1546 Tarihli*, İstanbul 1970, s.VIII, 1 nolu cetvel.

2 Risalenin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 708/36, v.90ab'de bulunmaktadır.

*menkâl*³ adını taşıyan daha ayrıntılı bir risale kaleme alarak İbn Kemal'in görüşünü devam ettirdiği görülmektedir. Çivizâde ise yazdığı reddiyede, Ebüssuûd Efendi'nin risalesinde naklettiği rivayetleri tek tek tetkik ederek para vakıflarına mesned teşkil eden görüşlerin zayıf olduğu ve bunların varılan sonuca ulaşmada yetersiz kaldığı, dolayısıyla para vakıflarının cevazına hükmedilemeyeceği şeklindeki karşı görüşü ispata çalışmıştır.⁴

Bir yandan teorik düzeyde bu tartışma yürütülürken, öbür yandan da Rumeli kazaskeri bulunan Çivizâde'nin yazdığı reddiyeyi padişaha arzettiği ve para vakıflarının sahih olmadığını belirten, dolayısıyla amel olunmamasını isteyen bir emr-i şerif düzenlendiği anlaşılmaktadır. Ancak, Sofyalı Bâli Efendi (ö.960/1553)'nin uygulamaya karşı tepkileri dile getirerek padişaha, Çivizâde'ye ve Şah Çelebi⁵'ye yazdığı mektuplarda para vakıflarını yasaklamanın yol açacağı zararları ve uygulamanın sakıncalarını izaha çalıştığı görülmektedir. Özellikle Çivizâde'ye yazılan mektuplardaki üslubun sertliği uygulamanın yol açtığı tepkinin şiddetini tesbit açısından önemlidir. Bâli Efendi'nin mektuplarında yer alan ifadelerden, bir yandan yasak uygulanmaya çalışılırken diğer yandan da aynı tarihte şeyhülislâm olan Ebüssuûd Efendi'nin para vakfının cevâzına dair fetvâ vermesinin halk arasında büyük bir karmaşaya yol açtığı anlaşılmaktadır.⁶

Çivizâde'nin vefatından sonra konu padişahın emriyle tekrar incelenmiş, dönemin önde gelen ilim adamlarının para vakıflarının meşruiyeti yönünde ortak bir görüş ortaya koymasına üzerine yasak kaldırılmıştır. Tartışmanın uygulamaya yansıyan kısmı bu şekilde neticelenmesine rağmen Birgivi (ö.981/1573)'nin çeşitli eserleri ile doğrudan para vakıflarını konu edinen *Risale li ibtâl-i vakfi'n-nükûd* ya da meşhur adıyla *Seyfün sârimün fi adem-i cevâz-i vakfi'd-derâhim ve'd-denânir*⁷ isimli risalesinde dile getirdiği eleştirilerinden konunun teorik düzeyde uzun bir müddet tartışılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.⁸

Para vakıfları konusundaki yasağın kaldırılmasıyla ilgili bilgiler H.955/M.1548 yılı Rabiülevvel ayının sonlarında sancak kadılarına hitaben kaleme alınan bir emr-i şerifte yer

3 Ebüssuûd Efendi'nin bu risalesinin Birgivi'nin risaleleri ile birlikte yapılmış muhtelif baskıları mevcuttur. Matbu nüshalarda Ebüssuûd Efendi'nin risalesi Birgivi'nin aynı konudaki risalesi ile birlikte yer aldığı için yanlışlıkla Birgivi'ye nisbet edilmiştir. bkz. Takiyyüddin Mehmed Birgivi, *Cilâu'l-Kulûb*, İstanbul, taşbasma, 1280 içinde, ss.162-181.

4 Çivizâde'nin reddiyesinin muhtelif yazma nüshaları mevcuttur. Örnek olarak bkz. SK, Reşid Efendi, nr. 1177, v.158b-161a; Laleli, nr. 3720, v.112a-116a.

5 Şah Çelebi Çivizâde'nin yetiştirdiği ve uzun yıllar yanında kalarak hizmetinde bulunmuş olan Şah Mehmed b. Hürrem'dir. bkz. Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâik*, İstanbul, 1851, s.137-139.

6 Bâli Efendi padişaha gönderdiği mektubun girişinde ortaya çıkan kargaşayı şöyle özetlemektedir: "... vakf-ı derâhim meselesi için padişah hazretleri canibinden Rumeli kazaskeri etrâf-ı memâlike hükm-i şerif irsâl eyledi min ba'd amel olunmasını sahih değildir deyû, semi'nâ ve eta'nâ, müftî'z-zaman ve ulu mollalar fetva gönderirler sahihdir amel olunsun deyû..." Bâli Efendi, *Padişah'a Mektup*, SK, şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi, nr. 188, v.38b-39a.

7 Risale Birgivi'nin diğer risaleleri ile birlikte basılmıştır. bkz. Birgivi, *Cilâu'l-Kulûb* içinde, ss.182-218.

8 Tartışmalar esnasında para vakıfları konusunda kaleme alınan bir kısmı yazma ve bir kısmı matbu haldeki risale ve mektuplar Tahsin Özcan tarafından topluca neşre hazırlanmaktadır. Konuyla ilgili tartışmalar ve ilgili metinlerin muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, *Kanûnî Dönemi (M.1520-1566/H.926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, basılmamış doktora tezi, İstanbul, MÜSBE İktisat Tarihi Bilim Dalı, 1997, s.29 v.d.

almaktadır. Söz konusu emr-i şerifin orijinalinin günümüzde mevcut olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Aşağıda nakledilen metin ise Kefevî Mahmud b. Süleyman (ö.990/1582)'ın Hanefî fakihlerini tanıttığı *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ-i mezhebi'n-Nu'mân el-muhtâr* isimli eserinde Ebüssüûd Efendi'nin hayatı anlatılırken değinilen para vakıfları ile ilgili tartışmalarla bağlantılı olarak aktarılmaktadır.

Kefevî'nin naklettiğine göre şeyhülislam Çivizade Mehmed Efendi para vakıfları konusunda müctehidlerin çoğunun adem-i sıhhati benimsedikleri, dolayısıyla para vakfının sahih olmadığı görüşünde idi. Öte yandan para vakıflarının görevlilerinin muâmele-i şer'iyye'nin nasıl yapılacağını bilmedikleri; muamele esnasında gerekli şartları gözetmediklerinden riba kapılarının açılmasına meydan verildiği eleştirilerinde bulunmaktaydı. Rumeli kazaskeri bulunduğu esnada bu görüşlerini Kanunî Sultan Süleyman'a iletmesi üzerine padişah da onun görüşlerini benimsemiş, neticede bir emr-i şerif düzenlenerek hayır sahipleri para vakfetmekten, kadılar da bu nevi vakıfları tescilden men edilmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra Çivizade vefat etmiştir. Daha sonra, konuyla ilgili fetva istenmesi üzerine şeyhülislam Ebüssüûd Efendi, İmam Züfer'den Ensârî yoluyla nakledilen görüşü esas alarak para vakfının sıhhati yönünde fetva vererek bu hususta müslümanlar ve fukara için birçok faydaların bulunduğunu belirtmiştir. Ulemâ da Çivizade'nin hilafına Ebüssüûd Efendi'nin görüşü istikametinde icma' etmiştir. Bunun üzerine yeni bir emr-i şerif düzenlenerek para vakıfları serbest bırakılmıştır.⁹

Kefevî para vakıfları ile ilgili gelişmeleri özetledikten sonra sözü edilen para vakıflarının serbest bırakılması ile ilgili emr-i şerif'in metnini aktarmaktadır. Türkçe'de ilk olarak yayınlanan bu metin Ketâib'in farklı nüshalarında önemsiz birkaç kelime farklılığı dışında hemen hemen aynı ifadelerle yer almaktadır.¹⁰ Dolayısıyla bu farklılıklar dikkate alınmaksızın fermanın metni olduğu şekilde aktarılmıştır:

"Mefâhiru'l-kudât ve'l-hukkâm meâdinü'l-fadl-i ve'l-keâm memâlik-i mah-rûse sancakları ve kâdîları -zîde fadlühüm- tevkî-i refî-i Hümâyün vâsıl olıcak malum ola ki: Bundan akdem derâhim ve denânîr vakfî hususunda sâbıkâ kazasker olan merhûm Mevlânâ şeyh Mehmet¹¹ rivayet-i zaîfedir ekser-i müctehidîn adem-i sıhhat üzerine zâhib olub ve tescili dahi mümkün değildir ve mütevellîleri dahi ekser muâmele-i şer'iyye etmedikleri sebebden bâb-ı ribâ meftûh olmak lazım gelür deyu pâye-i serîr-i âlem masırîma arz itmeğin memâlik-i mah-rûsemde kimesne derâhim ve denânîr vakf etmeye deyu ve kudât dahi tescil itmeyeler deyu ferman-ı şerîfim sâdir olmağın bazı yerlere ahkâm-ı şerîfe irsal olunmuştu. Hâliyâ memâlik-i mahmiyetü'l-eknâfîmde şimdîye değin vaki olan akçe vakfının mütevellîleri ve vâkıfının vereseşi bu haysiyet ile vakıf akçe ekl ve bey' ettikleri

9 Kefevî Mahmud b. Süleyman, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ-i mezhebi'n-Nu'mân el-muhtâr*, SK, Esad Efendi, nr. 548, v.281a, Reisülküttâb, nr. 690, v.409a.

10 Ketâib'i temel kaynakları arasında sayan Repp tarafından bu metnin bazı kısımlarının İngilizce özet çevirisi yayınlanmıştır. bkz. R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London 1986, 254-255. Ancak, metnin Türkçe olarak yayınlandığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

11 Çivizâde şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi b. İlyas.

sebeb ile mesâcid ve meâbid ve sâir vücûh-ı hayrât harap ve muattal olup ve ashâb-ı hayrât ekseri vakf etmek için akara kadir olma[ma]ğın taklîl-i hayrâta bâis olduğun şayi olduğu ecilden sâbikâ kazaskerim olup fetvadan mütekâid olan a'lemül-ulemâi'l-ı'zâm Mevlânâ Abdülkâdir¹² -edâmellahü teâlâ fezâilehü- ve a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn Müftî Mevlânâ Ebüssuûd -zîdet fezâilühü- ve a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn kazaskerlerim¹³ olup -edâmellahu teâlâ fezâilehümâ- ve sâbikâ Anadolu [kaz]askeri olan Mevlânâ Emir Mehmet¹⁴ -zîdet fezâilehü- ve sâir mevâli-i 'zâm -kesserallahu teâlâ emsâlehüm ilâ yevmi'l-kıyâme- merhûm-ı müşârü ileyhın hilâfına müttefik olup derâhim ve denânîr vakfının sıhhatine ve lüzûmuna fetva verüp ve bunun emsalinde rivayet-i za'ife ile amel olunmakta zarar yoktur dedikleri Rikâb-ı Hümâyûn'a mufassalan arz olunup ve temşit-i umûr-ı dîn ve takvîyet-i şer'i müstakîm sünnet-i seniyye-i şâhâne ve âdet-i merdıyye-i padişâhânem olduğu ecilden fermân-ı celîlü'l-mikdârım bu minvâl üzere sâdir oldu ki memâlik-i mahrûsemde kadîmü'l-eyyâmdan câri olduğu üzere cânib-i hayrâta mâil olup vakf etmek isteyen erbâb-ı hayrât akçeden ve floriden her kangisini ihtiyâr ederlerse vakf eyleyeler buyurdum ki hükm-i şerîf-i lâzımu'l-ittibâım her birinize varıcak bu emr-i hümâyûnu taht-ı kazanızda olan âmme-i halka tenbih ve ilan edesiz ki erbâb-ı hayrâtın her kim akçe ve altın vakfetmek isterse vakfedeceği eğer derâhim ve eğer denânîrdir mevâli-i izâm tarîkını tebyîn ve tayîn edüp fetva verdikleri üzere evvela malından ifraz edüp sonra her nesneye vakfetmek isterse o nesneye vakfedüp teslim ile'l-mütevellî ede tescil maslahatı için eimme-i selâsenin katlarında derâhim ve denânîr vakfı sahih olmadığına binâ giru vakf ettiği akçeyi kendi mesârifime sarf ederin deyu talep ede. Mütevellî dahi İmam Züfer'den Ensârî rivayeti üzere sıhhat-i vakfa nazar edüp iptaline rıza vermedikten sonra hâkimü'l-vakt bu rivayet üzere sıhhat-ı vakfa hükmedüp bu sebepten sıhhat mücmeun aleyhâ olmuş olup sirâcü'l-ümme ve mesnedü'l-eimme İmam-ı A'zam Kûfî -rahmetullahi aleyh- mezhebi muharrer vakf eyledim deyup mütevellîye teslim etmekle vakf lâzım olmadığına binâ rücu' ve giru mülküne avdet kastedüb ve hâkim-i vakt dahi imâmeyn-i hümâmeyn Hazreti İmam Ebû Yusuf ve Hazreti Muhammed mezhepleri üzerine hükmeyleye hâliyâ bu kavî ile amel idüp min ba'd bu kavle muhalif amel etmeyeler. Tahîrân fî evâhır-ı rabî'u'l-evvel sene hams ve hamsîn ve tis'a mie [H.955/M.1548] bi yurt Karapınar."¹⁵

Fermanda yer alan bilgiler para vakıfları konusundaki gelişmelerin ayrıntılı bir şekilde tesbitine ve kronolojik sıralamada düşülen birtakım hataların tashihine imkan sağlamaktadır. Buna göre, para vakıfları Çivizâde'nin Rumeli kazaskerliği esnasında (şaban 952/1545 - 4 şaban 954/19 Eylül 1547 tarihleri arasında), cevâzının zayıf görüşe dayandığı, tescilinin mümkün olmadığı ve mütevelliler tarafından muâmele-i şer'iyye işlemi yapılmaması nedeniyle ribâya düşüldüğü gibi gerekçelerle yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın vakıf akçelerin sermayelerinin zayı olması, başta mescidler olmak üzere para vakıflarına bağlı olarak faaliyet gösteren diğer hayır kurumlarının işlemez hale gelmesi ve hayrâtın azalması gibi olumsuzluklara yol açtığı görülmüş ve konu yeniden incelemeye alınmıştır. Neticede, başta

12 Çivizâde'den sonra şeyhülislâm olan Abdülkâdir Çelebi Hamîdî Efendi (ö. 955/1548).

13 Bu tarihte Rumeli kazaskeri Mustafa b. Mehmed (Bostan Çelebi) (ö.977/1570) ve Anadolu kazaskeri Molla Sinânüddîn Yusuf b. Hüsam b. İlyas (Muhaşşî Sinan Efendi) (ö.986/1578) idi.

14 Molla Muhyiddin Mehmed b. Abdülkâdir (Malûl Emîr). H.954/M.1547 yılında muharrem ayından şaban ayına kadar Anadolu kazaskerliği yapmıştır.

15 bkz. Kefevî, *Ketâib*, SK, Esad Efendi, nr. 548, v.281ab, Reisülküttâb, nr. 690, v.409b-410a.

şeyhülislâm ve kazaskerler olmak üzere dönemin önde gelen ulemâsı ittifakla para vakfının cevazına hükmetmiş ve bu hüküm doğrultusunda para vakıfları tekrar serbest bırakılmıştır.

Para vakıflarının serbest bırakılırken birtakım düzenlemelere de tabi tutulduğu görülmektedir. Zikredilen fermanda vakfın nasıl yapılması gerektiği ve tescil işleminin safhaları da tesbit edilmektedir. Bunun yanında muâmele oranlarıyla ilgili olarak da zaman zaman ferman sâdir olduğu ve belli bir oranın (genellikle ona onbir, yani %10) üzerinde muâmele olunmamasının istendiği görülmektedir. Nitekim, Yavuz Selim, Kanûnî ve III. Murat'ın kanunnâmelerinde "ona onbirden ziyadeye muâmele ettirilmemesi" istenmektedir.¹⁶ Anlaşıldığı kadarıyla para vakıflarının yasaklanmasının vakıf sisteminde tahribata yol açacağı ve vakıf hizmetlerinin büyük oranda aksayacağı görülmüş, bunun üzerine yasaktan vazgeçilmiştir. Bunun yerine gerek tescil konusundaki düzenlemeler, gerekse muâmelelerin nasıl ve hangi oranlarla olacağı konusundaki yönlendirmelerle kontrollü bir gelişmeye izin verilerek istenmiştir.

Nitekim, Ebüssüüd Efendi'nin *Ma'rûzat*'ta da yer alan konuyla ilgili fetvasında kadıların para vakıflarının tescili¹⁷ ve vakfiyenin gereklerini yerine getirme konusunda nasıl davranacakları hususu şu şekilde özetlenmektedir:

"Derâhim ve denânîre müteallık olan vakıfnâme ile amel olunmağa ve vakfın sıhhatine ve lüzûmuna hüküm kimin mezhebi üzere idüğün beyan ve evvela sıhhatine ve sâniyen lüzumuna hükm olunmak lazım olur mu; el-Cevab: şimdi kudât bu vechile hükme memurlardır, lazımdır. Ketebehu Ebüssüüd."¹⁸

16 Yavuz Selim Kanunnâmesi, madde 44, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III*, İstanbul 1991, s.93'te "ve muâmele-i şer'iye edenin onun onbirden ziyadeye etdirmeyeler" denilmektedir. Aynı hüküm Kanûnî dönemine ait *Kanun-ı Osmânî'nin siyaset ve ihtisab* bölümlerinde iki kere tekrarlanmaktadır. bkz. Akgündüz, age, IV, İstanbul 1992, s.303 ve 323. Bu hüküm III. Murad devrine ait umumi kanunnâmenin siyaset bahsinde de yer almaktadır. bkz. Akgündüz, age, VIII, İstanbul 1994, s.115. Ebüssüüd Efendi'nin bu konudaki fetvaları da şöyledir:

"Onun onikiye muâmele ile akçe vermek helal midir; el-Cevab: Men'i küllî ile memnu'dur, hâkim ta'zîr eder."

"Onun onbir buçuktan ziyadeye muâmele olunan malın rıbhı halal olur mu; el-Cevab: Memnu'dur, eden ta'zîr olunur."

"Zeyd onun on ikiye ve onüçer dahî ziyadeye muâmele eylese, fi zamanına emr-i sultanî ve şeyhülislâm müftî'z-zaman hazretlerinin fetvay-ı şerîfeleri onun onbir buçuktan ziyadeye verilmemek üzere tenbih olunduktan sonra, işğâ etmeyip ısrar eylese, şer'an ne lazım olur; el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd lazımdır. Tevbesi ve salahu zahir olıcak utlak olunur." Ebüssüüd Efendi, *Fetâvâ*, SK., İsmihân Sultan, nr. 223, v.139b.

17 Bazı araştırmacılar uygulanan tescil işleminin mahiyetini anlamadıklarından tescil işleminin gerçekleşebilmesi için vâkîfın vakıftan rücu ettiğini bildirerek kadıya yaptığı müracaatı gerçekmiş gibi kabul ederek değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Akdağ, Edremit'te kurulan bir *avârız* vakfını değerlendirirken vâkîfın kararını feshetmek üzere başvurduğunu, ancak mahkeme tarafından reddedildiğini kaydetmekte ve dipnotta da şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Kimi kişiler yaptıkları vakıfları bir süre sonra kaldırmak istemekte ve mütevellilerin itirazı üzerine mahkemelerce şartın bu konudaki hükümlerine uyularak reddolunmakta idi." bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, İstanbul 1995, s. 178, 3 nolu dipnot.

18 Ebüssüüd Efendi, *Ma'rûzât*, (Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV*, İstanbul 1992) içinde, ss.35-59, s.47.

Fermanda yer alan malumata göre Çivizâde'nin para vakıflarının yasaklanmasını arz ederken gerekçeleri arasında *muâmele-i şer'iyye* uygulamasının yaygınlığı ve bununla *ribâ* kapısının açıldığı hususu da yer almıştır ki bu husus Fenârîzade Muhyiddîn Efendi (ö.954/1548)'nin Çivizâde'ye yazdığı mektup dışında tahlil edilen diğer mektup ve risalelerde dile getirilmemiştir. Fenârîzade ise *muâmele-i şer'iyye* ile *ribâ* arasında bir ilişki kurmamakta, sadece "*ehl-i kesbin ekseri vakıf akçeleri muâmele-i şer'iyye etmekle meâş ederler ziyade muzâyaka iderler [kazanç sahiplerinin çoğu muâmele-i şer'iyye yoluyla geçinirler, çok sıkıntı çekiyorlar]*" diyerek durumu tasvir etmekle yetinmektedir.¹⁹

Tescil işleminin yanında para vakıflarının nasıl işletileceği konusunun da bir kurala bağlandığı ve Çivizâde'nin *ribâ* kapısının açılacağı yönündeki endişelerinin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çerçevede yapılacak muâmelelerin şekli ve muâmele oranlarının birtakım düzenlemelere konu olduğu müşahade edilmektedir. Neticede *muâmele-i şer'iyye* denilen muâmele şekli yaygınlık kazanmış ve muâmele oranları da genellikle ona onbir yani %10 olarak tesbit edilmiştir. Bu konuda yapılan incelemeler %11,25, %12,5, %15 gibi farklı oranlar da uygulanmış olmakla birlikte muamele oranlarının hiçbir zaman %20'nin üzerine çıkmasına müsaade edilmediğini göstermektedir.²⁰

Muhtevası açısından bakıldığında fermanın Osmanlı idaresinde karar alma mekanizmasının işleyişi konusuna da ışık tutacak örnek bir belge niteliğinde olduğu söylenebilir. Metinde de görüldüğü gibi, bir konuda karar alınırken bunun ilmi gerekçeleri ortaya konulmakta, uygulamada ortaya çıkan problemler değerlendirilmekte; konunun uzmanı olan kişiler her aşamada referans gösterilmekte ve alınan kararlarda önemli bir rol üstlenmektedir. Bir konuda karar alındığında, bunun pratik sonuçları incelenmekte, ortaya çıkan problemler teşhis edilerek yine ilim adamlarının görüşleri istikametinde farklı bir düzenlemeye gidilebilmektedir.

Zikredilen belge, yukarıda da belirtildiği gibi, para vakıfları etrafında dönen tartışmaların seyrini ve bunun uygulamaya yansımış şeklini tesbite imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla, konuyla ilgili yazılan risaleler ve mektuplar da birlikte düşünüldüğünde tartışmanın bir bütünlük ve netlik içinde incelenmesine imkan tanımaktadır. Böylece para vakıfları ile ilgili 16. yüzyılın ortalarındaki teorik tartışmalar ve idari düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılabilmektedir. Ancak, pratik hayatta para vakıflarının nasıl bir gelişme gösterdiği konusu henüz yeterince aydınlatılabilmemiş değildir. Birkaç örnek çalışma²¹ dışında başlangıcından günümüze kadar farklı uygulama alanları bulan para vakıfları konusu araştırmaya muhtaçtır.

19 bkz. Mehmed Fenârî, Çivizâde'ye Mektup, SK, Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, nr. 188, v.56a.

20 bkz. Tahsin Özcan, a.g.e., ss.59 v.d.

21 Çizakça Bursa Şer'iyye Sicilleri'nden hareketle konuyu incelemektedir. Bkz. Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993. Konuyu hukuki yönü ve tatbikat açısından inceleyen Kurt'un çalışması daha çok kaynakları tanıtmaya yöneliktir. bkz. İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul, 1996. Tahsin Özcan'ın zikredilen tezi ise Kanûnî dönemine ait Üsküdar şer'iyye Sicilleri'ni esas alarak para vakıflarının işleyişini tahlil etmektedir. Konuyla ilgili zikredilmesi gereken önemli bir çalışma da Mandaville tarafından kaleme alınan makedir: Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire, IJMES, 10 (1979), ss.289-308.